

<http://dx.doi.org/10.16926/p.2014.23.05>

Cecylia LANGIER

Wychowanie moralne w kontekście przemian społeczno-kulturowych epoki ponowoczesnej. Zarys problematyki

Słowa kluczowe: kultura masowa, etyka, wychowanie moralne.

Wprowadzenie

Przełom XX i XXI wieku to w Europie okres ogromnych przeobrażeń we wszystkich dziedzinach: gospodarce, ekonomii, kulturze i obyczajowości, które objęły swoim zasięgiem wszystkie kraje i społeczeństwa. Podstawę tych przemian stanowiło zmniejszenie roli przemysłu i oparcie rozwoju gospodarczego na sektorze usług oraz nowoczesnych technologiach informacyjnych. Szybkość, intensywność i nieuchronność zmian stanowią specyficzną cechę tej epoki, nazywaną przez Zygmunta Baumana płynną nowoczesnością, której konsekwencją jest płynne życie. Zdaniem autora

płynne życie to życie pełne niepewności, przeżywane w warunkach ciągłego niepokoju. Najdotkliwsze i najporczywsze obawy związane z takim życiem to lęk przed tym, by się nie dać zaskoczyć, by nadażyć za biegiem wydarzeń, by nie zostać z tyłu, nie przekroczyć terminu ważności [...]¹.

Zachodzące przeobrażenia wpłynęły negatywnie na strukturę i funkcjonowanie środowisk wychowawczych, ulegających zewnętrznym oddziaływaniom, zarówno w sferze preferowanych wartości, jak i sposobu rozumienia oraz realizowania zadań wychowawczych. Ponadto włączenie (świadomie lub nieświadomie) w proces wychowania kultury masowej, której istotny element stanowią nowoczesne media, wpłynęło na powstanie nowych wzorów osobowych, ide-

¹ Z. Bauman, *Płynne życie*, Kraków 2007, s. 6.

ałów i pragnień dorastającej młodzieży, nieprzygotowanej do odbioru relatywnych moralnie treści. Dlatego problematyka wychowania moralnego młodych ludzi epoki ponowoczesnej dotyczy umiejętnego wprowadzania ich w świat wartości uniwersalnych, umożliwiających im bezpieczne i etyczne funkcjonowanie w heterogenicznej rzeczywistości społeczno-kulturalnej.

Wychowanie moralne uwarunkowane jest wieloma czynnikami. Najważniejszym jest oddziaływanie środowiska rodzinnego, stanowiącego źródło pierwszych doświadczeń, wzorów i wiedzy o świecie. Od modelu wychowawczego rodziny zależy przebieg rozwoju osobniczego dziecka, kształtowanie się jego poglądów, postaw i zachowań. Świat wartości najbliższych jest bezkrytycznie przyjmowany i akceptowany przez dziecko, dla którego dorośli z najbliższego otoczenia stanowią autorytet i wzór osobowy.

Wraz z rozwojem poszerza się zakres kontaktów i oddziaływań świata zewnętrznego. Instytucje edukacyjne i kulturalne wpływają w sposób zamierzony i niezamierzony na osobowość wychowanka, dostarczając mu przeżyć i doświadczeń kształtujących jego światopogląd i rozwijających umiejętności interpersonalne.

W procesie wychowania młodego pokolenia szczególną rolę pełnią współczesne media, które stały się nie tylko źródłem informacji, ale też ważnym elementem kontaktów społecznych i nośnikiem wartości. Massmedia stanowią więc bardzo istotny element kultury, będącej podstawą edukacji aksjologicznej. Eksponowane w nich wartości budują postawy etyczne i wzory życia u młodych odbiorców, rozbudzając przy tym nadmiernie ich pragnienia i oczekiwania oraz kształtując stosunek do świata, innych i samych siebie. Dlatego rozważając problematykę rozwoju moralnego młodego człowieka epoki ponowoczesnej, należy skierować się w stronę współczesnej kultury będącej nośnikiem wartości preferowanych przez społeczeństwo XXI wieku.

1. Rola kultury masowej

Jedną z cech społeczeństwa ponowoczesnego jest rozwój i wzrost znaczenia kultury masowej, zwanej często pop-kulturą lub kulturą codzienności². Cechą jej jest duży zasięg oddziaływania, przez co odbierana jest przez szeroki krąg osób z różnych środowisk społecznych. Upowszechniana jest za pośrednictwem wielu środków i narzędzi umożliwiających przekazywanie treści, związanych głównie z rozrywką i zabawą. Zdaniem Wojciecha Daszkiewicza to właśnie

potrzeba rozrywki stanowi motyw szeroko wykorzystywany przez kulturę masową. Standaryzacji sprzyjają głównie biernie formy rozrywki (widowiska sportowe, spektakle

² Por.: A. Pomieciński, *Reklama w kulturze współczesnej. Studium antropologiczne*, Poznań 2005, s. 12.

teatralne, seanse kinowe czy też oglądanie telewizji, Internet). Są one popularniejsze od aktywnych form spędzania wolnego czasu, gdyż nie wymagają specjalnych umiejętności ani określonych predyspozycji fizycznych³.

Jest więc to rodzaj przekazu łatwego i lekkiego dla odbiorcy – konsumenta, dla którego stanowi rodzaj nabywanego towaru. Stąd ten rodzaj kultury nazywany jest często kulturą konsumpcyjną, dla podkreślenia sposobu jej organizowania i upowszechniania.

Z kolei Zbyszko Melosik⁴ zwrócił uwagę na inną cechę współczesnej kultury popularnej, jaką jest szybkość i natychmiastowość jej posiadania. Z tego względu nazwał ją kulturą typu instant, której symbol stanowi triada: *fast food, fast sex, fast car*. Dopełnienie stanowi szybka komunikacja za pomocą telefonu komórkowego, telewizji, faksu czy Internetu, która spełnia oczekiwania natychmiastowości i oszczędności czasu. W opinii socjologów kultury za rozpowszechnienie takiego wzoru odpowiedzialne są massmedia, lansujące codziennie konsumpcyjny i hedonistyczny styl życia, w którym człowiek powinien „dążyć do swojego szczęścia bez najmniejszego wahania”⁵. A wzór tego szczęścia przedstawiają popularne seriale, reklamy i programy rozrywkowe.

Opisane zjawiska w sposób negatywny oddziałują na kształtowanie osobowości młodego pokolenia. Wzorce osobowe, postawy i zachowania lansowane przez środki masowego przekazu wpływają na ich sposób postrzegania rzeczywistości, zachęcają do naśladowania i dokonywania określonych wyborów. Dlatego kultura popularna stanowi ważny element procesu socjalizacji oraz internalizacji wartości przez młode pokolenie⁶.

Skutkiem przedstawionych oddziaływań jest pojawienie się typu „globalnego nastolatka”⁷, którego charakteryzuje znajomość języków obcych, orientacja w trendach kulturowych: muzyce, modzie, filmografii. Jest aktywny na wielu portalach społecznościowych, wciąż obecny „w sieci”, ma swój internetowy profil i szuka wciąż nowych wrażeń.

Kultura popularna jako źródło inspiracji i identyfikacji młodego człowieka kreuje jego styl życia, modę, wpływa na sposoby postrzegania otaczającego go świata, a także jest bardzo istotna w procesie samorozwoju i samorealizacji młodego pokolenia⁸.

Dlatego bardzo ważne jest, aby wszystkie osoby dorosłe uczestniczące w procesie wychowania młodego pokolenia: rodzice i inni członkowie rodziny,

³ W. Daszkiewicz, *Charakterystyka kultury masowej*, www.sapientiokracja.pl [stan z 11.11.2014].

⁴ Por.: Z. Melosik, *Kultura instant – paradoksy pop-tożsamości*, [w:] *Edukacja. Społeczne konstruowanie idei i rzeczywistości*, red. M. Cyłkowska-Nowak, Poznań 2000, s. 372–385.

⁵ Tenże, *Mass media, tożsamość i rekonstrukcje kultury współczesnej*, edunet.amu.edu.pl/mae2012/04_Melosik_2012pdf [stan z 11.11.2014].

⁶ Por.: R. Komorowska-Iluk, *Kultura popularna a socjalizacja jednostki*, [w:] *Edukacja jutra. Od tradycji do nowoczesności. Aksjologia w edukacji jutra*, Sosnowiec 2014, s. 321.

⁷ Z. Melosik, *Mass media...* [stan z 11.11.2014].

⁸ R. Komorowska-Iluk, dz. cyt., s. 325.

nauczyciele, wychowawcy, trenerzy – przywiązywali dużo uwagi do eksponowania wartości moralnych w codziennym życiu oraz uczyli właściwego stosunku i krytycznej analizy świata przedstawionego w mediach.

2. Wolność jako podstawowa kategoria etyki XXI wieku

Podstawą przemian współczesnej kultury stała się ideologia postmodernistyczna, eksponująca aksjologiczny relatywizm i zmienność jako cechę ludzkiego życia. Zdaniem Janusza Morbitzera

postmodernizm stawia na piedestale wartość – skądinąd cenną i dla człowieka bardzo istotną – wolność. Jednak wolność pozbawiona swojej nierozłącznej towarzyski – odpowiedzialności, szybko i łatwo dociera się do granic anarchii⁹.

Dlatego cechą młodego pokolenia jest permisywistyczne rozumienie wolności, przejawiające się w nadmiernej tolerancji dla odbiegających od norm zachowań. Oczekują przy tym akceptacji własnych postaw i zachowań, nawet jeśli nie są zgodne z obowiązującymi społecznie normami i wzorcami. Wolność jest więc mylona z samowolą, a pewność siebie z arogancją. Brak rozumienia podstawowych wartości, takich jak wolność, tolerancja, odpowiedzialność czy sprawiedliwość, dowodzi ogromnego zagubienia etycznego i braku znajomości najważniejszych kategorii aksjologicznych.

Poznanie i rozumienie świata wartości, norm i zasad moralnych rozpoczyna się we wczesnym dzieciństwie w środowisku rodzinnym i trwa przez cały okres adolescencji, aż do wieku dorosłego. Na proces interioryzacji społecznie przyjętych wartości moralnych wpływa przede wszystkim oddziaływanie środowiska wychowawczego, rozumianego jako część środowiska społecznego i kulturowego, wywierającego wpływ na wytworzenie się wiedzy, postaw i poglądów u wychowanka¹⁰. Można więc stwierdzić, że właściwy przebieg procesu inkulturyzacji¹¹ wychowanka warunkuje przyjęcie przez niego i zrozumienie podstawowych kategorii etycznych, eksponowanych w kulturze środowiska, w którym wzrasta.

Współczesne przemiany w dziedzinie kultury i w życiu społecznym dokonały przeobrażeń w pojmowaniu wartości i norm moralnych. Według Janusza Mariańskiego¹², nastąpiło odejście od stałych i obiektywnych odniesień moralnych

⁹ J. Morbitzer, *O konieczności i kierunkach zmian polskiej edukacji. Zarys problematyki*, [w:] *Edukacja jutra. Od tradycji do nowoczesności. Aksjologia w edukacji jutra*, Sosnowiec 2014, s. 104–105.

¹⁰ J. Szczepański, *Środowisko wychowawcze*, [w:] *Encyklopedia pedagogiczna*, red. W. Pomykało, Warszawa 1993, s. 819.

¹¹ W pracy rozumienie kultury przyjęto za M. Łobockim, który przez kulturę rozumie całokształt duchowego i materialnego dorobku ludzi, łącznie z osiągnięciami kulturowymi czasów najnowszych. Por.: M. Łobocki, *Teoria wychowania w zarysie*, Kraków 2006, s. 44–45.

¹² J. Mariański, *Socjologia moralności*, Lublin 2006, s. 284.

na rzecz wartości samorozwojowych (samorealizacyjnych), czyli subiektywnie odbieranych kategorii moralnych. W ten sposób wykształciły się nowe kategorie rozumienia wartości uniwersalnych: wolności, tolerancji i dobra.

Wolność rozumiana jest indywidualistycznie i zakłada odrzucenie jakiegokolwiek przymusu (zarówno zewnętrznego, jak i wewnętrznego) w dokonywaniu wyborów. W wymiarze praktycznym polega na kierowaniu się tylko własnymi potrzebami i odczuciami, odrzucając potrzeby i prawa innych. Zdaniem Josepha Ratzingera, taka „wolność zrodzona tylko z indywidualizmu, bliska samowoli, może być tylko szkodliwa i w ostatecznym rozrachunku skieruje wszystkich przeciwko wszystkim”¹³. Nie jest bowiem możliwe bezkonfliktowe realizowanie pełni swoich pragnień bez uwzględniania woli innych osób. Staje się to zagrożeniem dla harmonii i stabilizacji oraz grozi całkowitym załamaniem więzi społecznych. W końcowym efekcie taka postawa odwraca się przeciwko jednostce, burząc jej poczucie bezpieczeństwa.

Ponowoczesna wolność to wolność wyboru, samostanowienia, samookreślenia i samodecydowania o wszystkich formach i sferach swojego życia. Jest to jednak wolność, która zmusza do zmian, do częstego podejmowania decyzji, co z kolei budzi niepokój i brak poczucia stabilności.

Ponowoczesny człowiek skazany na wolność stoi przed pokusą ucieczki przed wolnością, przed odpowiedzialnością¹⁴.

Paradoksalnie czuje się zniewolony swoją wolnością.

Pochodną wolności ludzkiej, rozumianej jako prawo do samostanowienia, są takie wartości uznawane przez współczesne społeczeństwo, jak tolerancja (dla odmienności i indywidualności) i dobro, czyli to, co w danej chwili jest dobre, przyjemne i użyteczne dla jednostki. Można więc stwierdzić, że podstawowe kategorie etyczne ujmowane są z perspektywy woli i dobra jednostki oraz uwarunkowane czasem, miejscem i sytuacją. Wolność bowiem zakłada odrzucenie jakiegokolwiek przymusu – również w zakresie przestrzegania norm i zasad moralnych¹⁵.

Oparty na tych kategoriach model człowieka wyzwolonego, kierującego się własną moralnością, dbającego głównie o swoje potrzeby i interesy wskazuje na współczesną aksjologiczną tendencję – odejście od moralności ogólnej do jednostkowej i sytuacyjnej. Stanowi to poważne zagrożenie dla ładu społecznego, opartego na systemie wartości uniwersalnych i normach, które obowiązują wszystkich. Upowszechnianie niewłaściwych wzorców i wartości przez kulturę masową powoduje zagubienie aksjologiczne jej młodych odbiorców.

¹³ J. Ratzinger, *Encyklika „Veritatis splendor. „Jezus nie przyszedł, aby potępić”*. Cyt. za J. Mariański, *Kryzys moralny czy transformacja wartości*, Lublin 2001, s. 378.

¹⁴ J. Mariański, *Kryzys moralny...*, s. 382.

¹⁵ F. Adamski, *Kulturowe i polityczne podłoże rozchwiania aksjonormatywnego ładu społeczno-moralnego*, [w:] *Edukacja wobec dylematów moralnych współczesności*, red. F. Adamski, A.M. de Tchórzewski, Kraków 1999, s. 14.

3. Wychowanie moralne jako wyzwanie współczesnej edukacji

Świadomość skuteczności oddziaływania środowiska społeczno-kulturowego na rozwój osobowości młodego pokolenia powoduje konieczność opracowania strategii osłabiającej jej negatywne skutki, a eksponującej elementy moralnie właściwe i pożądane. Szczególną rolę w tym procesie powinna spełnić edukacja nastawiona na rozwój wrażliwości moralnej oraz wprowadzanie w świat wartości, stanowiących podstawę właściwego rozwoju osobniczego człowieka. Proces ten powinien odbywać się w aktualnej rzeczywistości społeczno-moralnej w kontekście wpływów cywilizacyjnych i kultury medialnej.

Jest bowiem możliwe poszukiwanie w ukształtowanej rzeczywistości społeczno-ekonomicznej cech i elementów stanowiących o humanistycznym i ludzkim wymiarze kultury masowej¹⁶.

Zetknięcie się młodych ludzi z różnorodnością poglądów, pluralizmem wartości i zmiennością postaw umożliwi im dokonywanie ocen i sądów, a w efekcie poznanie i właściwe zrozumienie podstawowych pojęć aksjologicznych.

Koncepcja ta wymaga zdecydowanej przebudowy programów wychowawczych w kierunku modelu opartego na wartościach humanistycznych, eksponujących podstawowe kategorie dobra i zła. Na tę konieczność zwrócili uwagę autorzy raportu dla UNESCO *Edukacja, jest w niej ukryty skarb*, stwierdzając, że

edukacja powinna przyczynić się do powstania nowego humanizmu, w którym będzie dominował komponent etyczny, a wiedza o kulturach i wartościach duchowych różnych cywilizacji i szacunek dla nich zajmą należne miejsce jako niezbędna przeciwwaga globalizacji¹⁷.

Nowa praktyka edukacyjna powinna więc eksponować wartości uniwersalne, stanowiące podstawę i istotę człowieczeństwa. Jednak wartości absolutne, transcendentne i uniwersalne powinny pojawiać się wraz z wartościami konsumpcyjnymi i utylitarnymi, gdyż umożliwi to wychowankom pełne poznanie i zrozumienie otaczających ich zjawisk w sytuacji jednoczesnego oddziaływania wartości estetycznych i moralnych z jednej strony, a drugiej – kultury masowej estetyki hipermarketu. Łączenie tych różnych kategorii aksjologicznych sprzyja bowiem całościowemu spojrzeniu na współczesnego człowieka, zarówno w kategoriach „być”, jak i „mieć”¹⁸.

Proces formowania postaw moralnych odbywa się na przestrzeni wielu lat życia, poprzez indywidualne doświadczenie jednostki, jej kontakty społeczne oraz oddziaływanie środowisk wychowawczych. Wychowanie moralne jest więc

¹⁶ Tamże, s.17.

¹⁷ J. Delors, *Edukacja, jest w niej ukryty skarb*. Cyt za: A. Ćwikliński, *Wokół humanistycznych aspektów edukacji*, [w:] *Edukacja jutra. Tradycja i nowoczesność we współczesnej organizacji systemu kształcenia*, red. K. Denek, A. Kamińska, P. Oleśniewicz, Sosnowiec 2013, s. 161.

¹⁸ A. Ćwikliński, *Wokół humanistycznych aspektów...*, s. 160, 163–164.

szeregiem interakcji wychowawczych, w wyniku których kształtują się określone poglądy, postawy i zachowania. Jest więc uzależniony od jednostkowych zdarzeń i sytuacji, w których nastąpiło wartościowanie dostrzeżonych zjawisk. Dlatego w procesie rozwoju moralnego młodego człowieka ważną rolę pełni osoba dorosła, ułatwiająca ocenę i zrozumienie konkretnych sytuacji, zwłaszcza złożonych i niejednoznacznych moralnie.

W edukacji szkolnej taką rolę pełni nauczyciel, będący zarówno organizatorem działań edukacyjnych, jak i wzorem osobowym dającym przykład właściwego postępowania. Dlatego też w jego pracy

poza wiedzą naukową i pewnymi umiejętnościami ogromne znaczenie ma postawa moralna nauczyciela-wychowawcy, uznawany przez niego system wartości, jego aksjologia [...]. Dopiero jego postawa aksjologiczna wspiera wiedzę, umiejętności i sprawności, dając pewną gwarancję skuteczności oddziaływań¹⁹.

Podstawę właściwej pracy wychowawczej każdego nauczyciela stanowi więc jego osobowość, rozumiana jako preferowany system wartości, postawy oraz normy i zasady moralne, które prezentuje w trakcie codziennych kontaktów z uczniami.

Proces wychowania moralnego osadza się zatem na dwóch podstawowych aspektach – oddziaływaniu osobowości wychowawcy oraz właściwie zaplanowanym i przeprowadzonym procesie poznawania treści wychowawczych. Nie może on się odbywać na zasadzie przymusu, indoktrynacji czy pasywnego ich przyjmowania przez uczniów. Wychowanie do wartości powinno odbywać w sposób twórczy, jako aktywny sposób ich nabywania. Zdaniem Krzysztofa Ślezińskiego²⁰, takie możliwości dają niektóre strategie wychowania, do których autor zaliczył: strategię dysonansu, świadectwa i stymulacji.

W strategii dysonansu wykorzystuje się doświadczenie dziecka, szczególnie negatywne doznania emocjonalno-poznawcze, stanowiące punkt wyjścia do działań, w których dostrzeże rozdzźwięk pomiędzy własnym sposobem zachowania a właściwą postawą wychowawcy. Z kolei strategia świadectwa polega na przyswojeniu przez wychowanka pewnych cech innej osoby, będącej reprezentantem określonych postaw i zachowań. Ważne jest przy tym, że proces ten nie polega tylko na rozpoznaniu określonych wartości, ale ukazaniu życia zgodnego z pewnymi wartościami. Dużego znaczenia nabiera w tej strategii świat wartości nauczyciela będącego, szczególnie dla młodszych uczniów, autorytetem i wzorem. Natomiast ostatnia strategia – symulacji – opiera się na ukonkretnieniu wartości już poznanych i rozumianych przez wychowanka. Polega głównie na praktycznym ich zastosowaniu, czyli wcieleniu w konkretne postępowanie. Jest to etap interioryzacji wartości²¹.

¹⁹ Z. Frączek, *Edukacja aksjologiczna wobec potrzeb współczesności*, Rzeszów 2002, s. 41.

²⁰ K. Śleziński, *Edukacja filozoficzna w teorii i praktyce*, Katowice – Kraków 2012, s. 131.

²¹ Tamże, s. 131.

W procesie wprowadzania uczniów w świat wartości moralnych ważna jest więc zarówno wiedza psychologiczno-pedagogiczna nauczyciela, jego kompetencje interpersonalne i dydaktyczno-organizacyjne, jak i jego kondycja aksjologiczna, determinująca przebieg i efekt końcowy wychowawczego działania. Dlatego konieczne jest zwrócenie szczególnej uwagi, aby proces formowania kandydatów do zawodu nauczycielskiego obejmował nie tylko zagadnienia merytoryczno-zawodowe, ale również rzetelne przygotowanie aksjologiczne do pełnienia funkcji wychowawcy młodego pokolenia.

Zakończenie

Przemiany ekonomiczno-gospodarcze i kulturowe wpłynęły w znaczący sposób na kondycję moralną i funkcjonowanie społeczne współczesnego społeczeństwa. Rozwój kultury masowej, rozpowszechnionej za pośrednictwem nowoczesnych massmediów, wygenerował zjawiska negatywnie oddziałujące na rozwój i formowanie osobowości młodego pokolenia. Dlatego pojawia się pilna potrzeba stworzenia odpowiednich warunków do poznania i zrozumienia przez młodych ludzi podstawowych kategorii etycznych, umożliwiających im właściwe funkcjonowanie we współczesnym świecie.

Rolę edukatora wprowadzającego w świat wartości powinna pełnić współczesna szkoła, realizująca program wychowawczy, oparty na idei nowego humanizmu. Cel zaplanowanych i podjętych działań powinno stanowić nabywanie przez wychowanków kompetencji umożliwiających zrozumienie istoty otaczających zjawisk, kształtowanie właściwych postaw i zachowań oraz rozwijanie umiejętności budowania prawidłowych relacji społecznych. Szczególną rolę w tym procesie spełnią wartości moralne, stanowiące źródło i istotę prawdziwego człowieczeństwa.

Summary

Moral Education in the Context of Social and Cultural Changes of the Postmodernism Epoch. Outline of Issues

Contemporary world is dominated by mass culture, which – to emphasise its specific nature – was called by Zbyszko Melosik an „instant culture”. New life models are popularized by modern multimedia and influence moral development of young generation. The aim of this article is to present basic phenomena in social culture that determine normal moral development of young people.

Keywords: mass culture, ethics, moral education.